

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

FİRƏNGİZ FURMAN qızı QURBANOVA

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ LEKSİK-SEMANTİK VARIATİVLİK

5708.01 – German dilləri

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim olunmuş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2018

Dissertasiya Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin qrammatikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Nigar Çingiz qızı Vəliyeva

Rəsmi opponetlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Çingiz Məmməd oğlu Qaraşarlı

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Gülçöhrə Babaəli qızı Alıyeva

Aparıcı müəssisə: Bakı Dövlət Universitetinin İngilis dili
(humanitar fakültələr üzrə) kafedrası

Müdafiə _____ 2018-ci il tarixində saat ____ da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2018-ci ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent

Həmidə Əhməd qızı Əliyeva

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqatın aktuallığı. Məlumdur ki, ingilis dili Böyük Britaniya, ABŞ, Kanada, Avstraliya, Yeni Zelandiya və bir çox digər dövlətlərin rəsmi dilidir. Yer kürəsinin 1,6 milyard nəfərdən artıq sakini bu dildə danışır. Lakin, statistikaya görə, ingilis dili yalnız 380 milyon nəfərin ana dilidir. Bəşər tarixində belə geniş yayılmış ikinci bir dil olmamışdır. Çoxlu sayda ərazi variantlarına malik ingilis dilinin hər bir variantı onun yalnız məkan proyeksiyası deyil, həm də sosial, mədəni və tarixi proyeksiyasıdır. Digər dillərlə daim qarşılıqlı təmasda olan ingilis dili həmin dillərə bu və ya başqa şəkildə təsir göstərir və şübhəsiz, özü də müəyyən təsirlərə məruz qalır (məsələn, ABŞ-də mühacirlərin istifadə etdiyi ingilis dili onların daşıyıcıları olduqları dilin ciddi təsirinə məruz qalır, ona görə də hökumət mühacirlərin normativ ingilis dilinə yiyələnməsi, eyni zamanda onun dövlət dili kimi arzuolunmaz yad təsirlərdən qorunması üçün müvafiq addımlar atır). Həm bu baxımdan, həm də sosiolingvistik hadisə kimi ictimai səmərəsinin mühümlüyü baxımından ingilis dilinin bir çox digər dillərlə təmasından irəli gələn variativliyinə tədqiqatçılar xüsusi diqqət göstərirlər.

Müasir dilçilikdə dil sisteminin, dil vahidlərinin fəaliyyətinin təməl xassəsi kimi nəzərdən keçirilən variativlik dil vahidlərinin bütün səviyyələrinə xasdır. Variativlik dil sisteminin nitqdə bir çox variantlar şəklində gerçəkləşmək kimi ümumi xassəsini səciyyələndirir. Variant dil vahidinin konkret realizasiyasıdır, variativlik isə variantlardan istifadə edilməsi prosesi kimi başa düşülür və dilin bütün səviyyələrində təzahür edir¹.

Dilin variativliyi sosial, funksional və ərazi amilləri ilə bağlı olduğu üçün və universal xarakterə malik olduğundan davamlı tədqiq olunmağı tələb edir. Dissertasiya işində ingilis dilində variativlik ümumən dilin bütün səviyyələrində, xüsusilə də müasir dilçiliyin ən aktual problemlərindən biri kimi leksik-semantik planda sistemli şəkildə araşdırılır.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektı müasir ingilis dilində leksik-semantik variativlik hadissəsidir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmeti müasir ingilis dilinin leksik-semantik variativliyinin başlıca xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi və sistemləşdirilməsidir.

¹ Хомутова Т.Н. Теория языковой вариативности: социолингвистический аспект // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Сер. Лингвистика, 2005, № 11, с.29.

Tədqiqatın işçi fərziyyəsi. Leksik-semantik variativlik müxtəlif funksional-üslubi konnotasiyaların ifadəsinə xidmət edir. Yeni məcazi mənalar dil vahidlərinin semantik dairəsini genişləndirir. Leksik-semantik variativlik müasir ingilis dilinin frazeoloji vahidləri üçün səciyyəvidir. İngilisdilli kursda frazeoloji variantlıq onların struktur-semantik və funksional özünəməxsusluğundan irəli gəlir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi müasir ingilis dilinin leksik-semantik variativliyinin başlıca xüsusiyyətlərini müəyyən etməkdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün dissertasiyada aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- bütövlükdə germanşünaslıqda, o cümlədən ingilissünaslıqda, həmçinin türkologiyada variativlik probleminin öyrənilməsi tarixini, müasir nəzəri problemlərini işıqlandırmaq;

- başqa dillərin ingilis dilinə variativlik baxımından təsir imkanlarını qiymətləndirmək;

- “variativlik”, “variantlıq”, “variant” və “invariant”, “norma” və “variativlik” anlayışlarına aydınlıq gətirmək;

- müasir ingilis dilinin müxtəlif səviyyələrində variativlik təzahürlərini şərh etmək;

- ingilis dilinin variativliyinin formalaşma səbəblərini, buna yol açan intralinqvistik və ekstralinqvistik amilləri müəyyən etməkdir;

- müasir ingilis dilində leksik-semantik variativlik probleminin öyrənilməsi vəziyyətini və səviyyəsini aydınlaşdırmaq;

- müasir ingilis dilində leksik-semantik variativliyin xarakteri, növləri, formalaşma yolları, dil sistemindəki yeri və başlıca xüsusiyyətlərini müəyyən etməkdir;

- müasir ingilis dilində sözün variativliyi və variantların tipologiyası problemini araşdırmaq;

- müasir ingilis dilində dil vahidlərinin variantlaşması hadisəsini xarakterizə etmək;

- ingilis dilində alınma sözlərin və frazeoloji vahidlərin variativlik hallarını üzə çıxarmaq;

Tədqiqatın işlənmə dərəcəsi. Mövzu ilə bağlı linqvistik ədəbiyyatla tanışlıq göstərdi ki, müasir ingilis dilində leksik-semantik variativlik lazımı səviyyədə öyrənilməmişdir. Xarici ölkələrin dilçilərindən U.Çeyf, Z.Hərris, E.Ulenbek, N.Trubetskoy, T.Vinokur, N.A.Milyukova, A.M.Muxin, V.Qak, V.M.Solntsev, Q.V.Stepanov və bir çox başqaları, Azərbaycan dilçilərindən A.A.Axundov, Z.N.Verdiyeva, M.M.Adilov, K.M.Abdullayev,

S.Ə.Abdullayev, F.Y.Veysəlov, D.N.Yunusov və N.Ç.Vəliyeva öz tədqiqatlarında variativliyin, o cümlədən leksik-semantik variativliyin müxtəlif aspektlərinə toxunsalar da, ingilis dilində leksik-semantik variativlik ayrıca tədqiqat obyektinə kimi və sistemli şəkildə öyrənilməmişdir.

Tədqiqatın elmi-nəzəri yeniliyi müasir ingilis dilində leksik-semantik variativliyin öyrənilməsi sahəsindəki boşluğun doldurulması ilə xarakterizə edilir. Dissertasiyada müasir ingilis dilində norma və variativlik, dil vahidlərinin variantlaşması prosesi, leksik-semantik qrupların formalaşma prinsipləri, semantik variativlik, alınma sözlərin variativliyi, frazeoloji vahidlərdə variativlik kimi mühüm məsələlər ilə bağlı irəli sürülən fikirlər tədqiqatın əsas yeniliyi kimi dəyərləndirilir.

Tədqiqatın metodları. Araşdırılan materialın xarakterinə və qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələrə uyğun olaraq tədqiqatda müşahidə, təsviri, linqvistik təhlil, sosiolinqvistik tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri müddəaları variativliyin müxtəlif aspektlərinin, eləcə də dilçiliyin ümumi nəzəri məsələlərinin, sosiolinqvistik problemlərin araşdırılması üçün əhəmiyyətlidir. Onun nəticələrindən xüsusi kursların, dərslər vəsaitlərinin hazırlanmasında, mühazirələr və seminar məşğələlərində istifadə oluna bilər.

Müdafiyəyə aşağıdakı müddəalar çıxarılır:

- variativlik canlı nitqdə danışanın ekspressiya bacarığını, öz fikirlərini, hisslərini ifadə etməkdə sərbəstliyini əks etdirir;
- variativlik müəyyən tarixi-mədəni şəraitlə bağlı olduğundan tarixi səciyyə daşıyır;
- variativlik dilin bütün səviyyələri və onların vahidlərində hər səviyyənin spesifikasiyasına müvafiq şəkildə təzahür edir, lakin özünü fonetik səviyyədə daha qabarıq şəkildə göstərir;
- frazeologiyada variantlıq dilin onun bütün səviyyələri üçün aktual olan ümumi qanunauyğunluqlarının təzahürünün nəticəsidir;
- variativlik dilin həm strukturunu, həm də işlənməsini xarakterizə edir;
- dilin variantlığında bütün dil sisteminin variant-invariant quruluşu təzahür edir.

Tədqiqatın mənbələri. Tədqiqatda mənbə kimi ingilis dilində yazılmış bədii əsərlər və publisistik materiallardan, televiziya və radio verilişlərində dil daşıyıcılarının canlı nitqindən istifadə edilmişdir. Onlarda ingilis dilinin 7000-ə yaxın leksik vahidinin variantları müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın aporasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin qrammatikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqat

qatın əsas müddəaları və başlıca nəticələri kafedranın elmi seminarlarında, Azərbaycanda keçirilmiş respublika və beynəlxalq elmi konfranslarda məruzə edilmişdir. Dissertasiyanın əsas məzmunu və nəticələri müəllifin ölkə daxilində və xaricdə müxtəlif elmi nəşrlərdə dərc edilmiş 11 məqalə və tezisində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir. İşin ümumi həcmi 140 səhifədir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

“Giriş”də mövzunun aktuallığı, elmi yeniliyi, obyekt, predmeti, tədqiq tarixi, məqsəd və vəzifələri, elmi-metodoloji əsası, nəzəri və praktik əhəmiyyəti şərh edilir, aprobeasiyası barədə məlumat verilir.

Dissertasiyanın I fəslı “*Dilçilikdə variativlik problemi*” adlanır. Bu fəslin “*Variativlik anlayışı və variativliyə əsas yanaşmalar*” adlanan birinci bölməsində dilçilik elmində tədqiq olunan problemə dair mülahizələr tənqidi şərh edilir.

Dillərin təkamülü, dillərin və dialektlərin qarşılıqlı təmasları, çoxsaylı və müxtəlif xarakterli sistem daxili amillərin bir-birinə qarşılıqlı təsiri tarixi planda dillərin variativliyinə yol açmışdır. Dilin variativliyinin ilkin şərtləri istər onun sisteminin özündə, istərsə də mövcudluğunun konkret sosial-tarixi formalarında qoyulmuşdur.

Variativlik anlayışından ilk dəfə bəhs etmiş F.de Sössürə görə, variativlik işarənin xassələrindən biri kimi onun dəyişkənliyə meyilliliyini səciyələndirir¹. Dilçiliyin sonrakı inkişafında bu təzahür dil sisteminin fundamental xassəsi kimi dilin bütün səviyyələri üzrə öyrənilməyə başladı. Ötən əsrin əvvəllərindən invariantlar və variantların prinsiplərinin, ayrılması üsullarının bir səviyyədən başqa səviyyəyə köçürülməsi, eləcə də bir-birindən fərqləndirilməsinə cəhdlər edilirdi. Lakin invariant və variant anlayışları müxtəlif müstəvilərdə – ifadə planında və məzmun planında qərarlaşdığından hər dil səviyyəsi üçün ayrıca variativlik və variant anlayışları işləyib hazırlamaq təklifləri irəli sürülürdü. Bu, ilk dəfə Praqa linqvistik dərnəyi çərçivəsində fonologiyanın materialı əsasında variant-invariant yanaşması kimi təqdim olundu. N.S.Trubetskoyun nəzəriyyəsində fonem mücərrəd vahid (dil vahidi) kimi qəbul edilir və konkret vahid kimi (nitq vahidi) səsə qarşı qoyulur. Nitqdə bir fonemə (invarianta) bir neçə rea-

¹Sössür de F. Ümumi dilçilik kursu. Bakı, BDU, 2003, s.407.

lizasiya – variant uyğun gələ bilər. Buradan Praqa strukturalistləri belə nəticəyə gəlirlər: dil invariant, nitq isə variativdir¹.

N.Y.Şvedovanın haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, çətin iki tədqiqatçı tapılar ki, variativliyi eyni cür başa düşsün². Göründüyü kimi, invariant və variant vahidlərin başa düşülməsində iki antinomiya – dil /nitq, sinxroniya/diaxroniya antinomiyaalarına əsaslanan iki fərqli yanaşma mövcuddur.

Birinci konsepsiya ümumi xarakter daşıyır. Ona ən müxtəlif cərəyanlara aid tədqiqatçılar üstünlük verirlər. İkinci isə psixosistematikanı araşdıran tədqiqatçılarının konsepsiyasıdır. Onlar dilə nitqin potensiallığı kimi baxırlar, başqa sözlə, nitqdən əvvəl nə gəlir, onu nə mümkün edir, nitq prosesində nitq nə yaradır³.

V.V.Vinoqradov, Z.D.Popova, İ.P.Raspopov, A.İ.Smirnitskiy, N.N.Semenyuk, M.D.Stepanova və İ.B.Xlebnikova variantlığı həm ifadə, həm də məzmun planında fərqləndirirlər. E.Q.Belyavskaya, İ.M.Jilin, V.İ.Koduxov, M.M.Makovskiy və N.P.Ovdienko isə hesab edirlər ki, variativlik yalnız ümumi formal, yaxud ümumi semantik əlamətlərə görə deyil, həm də dil vahidlərinin hər iki əsas əlamətinə görə baş verir.

Variativlik problemini Azərbaycan dilçilərindən A.A.Axundov, F.Y.Veysəlov, F.H.Zeynalov dilin fonoloji, K.M.Abdullayev, S.Ə.Abdullayev və D.N.Yunusov isə sintaktik səviyyəsində tədqiq etmişlər. N.Ç.Vəliyevanın tədqiqatında ingilis, Azərbaycan və rus dillərinin materialları əsasında frazeoloji valentlik problemi işıqlandırılmışdır.

Variativlik problemi aşağıdakı hallarda ortaya çıxır:

- a) dilin “variant-invariant” “mexanizmi”nin “qurulması”nın öyrənilməsi zamanı,
- b) dilin fəaliyyətinin və dildən nitq keçidinin öyrənilməsi zamanı,
- c) dilin dəyişməsi və inkişafının dildaxili amillərinin öyrənilməsi zamanı,
- d) eyni dil vahidləri və ya formalarının müxtəlif mübadiləsinin izahı tələb olduğu zaman,

¹ Трубецкой Н.С. Основы фонологии. М., Издательство иностранной литературы, 1960, с.372.

² Шведова Н.Ю. К понятию вариативности в языке (на материале лексического множества) // Известия АН СССР. Сер. Литература и язык, 1983, № 3, с.239.

³ Скрелина Л.М. Грамматическая синонимия. Учебное пособие. Л., Изд-во Ленинградского гос. пед. ин-та им. А.И.Герцена, 1987, с.87.

e) üslubi, ekspressiv və normalaşdırma məqsədilə eyni dil vahidlərinin normanın variativliyi və müxtəlif təzahürlərinin istifadəsinin sosiolinqvistik öyrənilməsi zamanı¹.

Bu məsələ ilə bağlı A.A.Axundovun mülahizələri maraq doğurur. O, işarələr sisteminin ixtiyariliyini, onların həm məzmun, həm də ifadə planına malik olduğunu əsaslandıraraq yazır: "...Dil işarələr sistemi kimi onlarla (piktoqrafik yazılar, işıqforlar, yol işarələri və s. – F.Q.) kateqoriyaya daxil olur, lakin öz mühümlüyü və mürəkkəbliyi ilə fərqlənir. Dilin işarələr sistemi kimi mahiyyətini, ümumiyyətlə işarəvi təbiətini aydınlaşdırmağa ehtiyac vardır. Lakin bunun üçün, ilk növbədə, işarənin özünü izah etmək lazımdır"².

İngilis alimi U.L.Çeyf dilin quruluşu və məna cəhətlərini tədqiq edərkən formal məntiqə və təsəvvür psixologiyasına əsaslanmışdır³. Ona görə də U.L.Çeyfin araşdırmalarında dil vahidinin məna və onun çalarları, başqa sözlə, variantları özündə daha çox sözün xarici qabığını əks etdirir.

N.Xomskinin Amerika dilçiliyində üçüncü mərhələ adlandırılan generativ qrammatikasına görə, fonem, morfem və leksemlər dilin daşıyıcı vasitələri kimi fikrin ifadəsində, cümlələrin qurulmasında fəal şəkildə iştirak edə bilər⁴. Lakin N.Xomskinin dilçilik görüşlərində mənanın dildən təcrid edilməsi ideyası özünü doğrultmadığından sonrakı dövrdə N.Xomski və onun tərəfdarları bu fikirdən daşınmalı oldular. Mənanı dilçilikdən kənarlaşdırmaq ideyası əslində Amerika dilçisi L.Blumfildin nəzəri görüşlərindən qaynaqlanmışdır. "Blumfildin biheviolist nəzəriyyəsinə görə, formal təsvirə imkan verməyən məna dilçilikdən kənar edilməlidir. Əslində L.Blumfild mənanı rədd etmir, bəlkə də, elmi təsvirdə ona əsaslanmışdır. Bu isə ABŞ-də dilçiliyin sonrakı inkişafına öz təsirini göstərmişdir"⁵.

N.Xomski və onun həmfikirilərindən fərqli olaraq A.A.Axundov fonemləri dil işarəsi kimi qəbul etmir. O, fonemlərin akustik və semantik xüsusiyyətlərini təhlil edərək onları siqnal işarələri kimi səciyyələndirir.

¹ Пахомова О.М., Чернышева А.Н. Проблемы вариативности как универсального средства языковой системы // Научные труды КубГТУ, 2016, № 6, с.299-307.

² Axundov A.A. Ümumi dilçilik. Dilçiliyin tarixi, nəzəriyyəsi və metodları. Bakı: Şərq-Qərb, 1979, s.256.

³ Чейф Л.У. Значение и структура языка. М.: Прогресс, 1975, с.430.

⁴ Хомский Н. Синтаксические структуры // Новое в лингвистике. М.: Прогресс, 1962, с.504.

⁵ Verdiyeva Z.N., Ağayeva F.M., Adilov M. Dilçilik problemləri. I hissə. Bakı: Maarif, 1982, s.328.

Azərbaycan dilçiliyində variativlik problemi əsasən iki istiqamətdə – Azərbaycan dilinin və qohum dillərin materialları əsasında və müxtəlif sistemli dillərin faktlarının müqayisəsi əsasında araşdırılmışdır. Dissertasiyada hər iki istiqamət üzrə tədqiqatlar ətraflı təhlil edilir.

İkinci bölmə “Norma və variativlik” adlanır. Burada dil norması dil sisteminin özü kimi dinamik şəkildə daxili və zahiri amillərin bir-birinə qarşılıqlı təsiri kimi izah edilir. “Norma” termini dilşünaslıqda iki mənada işlədilir: birincisi, norma danışanların nitqində hamının qəbul etdiyi işlənmə, müntəzəm olaraq təkrarlanandır, ikincisi, norma işlənməyə dair dərslikdə, lüğətdə, məlumat kitabında təsbit olunmuş qaydalar, göstərişlərdir. Bəzən müəlliflər normanın beləcə iki cür başa düşülməsini fərqləndirmir və “norma” terminini diferensiasiya etmədən eyni zamanda hər iki mənada işlədir. Bir tərəfdən dilin mövcudluğunun obyektivliyinin, digər tərəfdən insan idrakının xarakterinin nisbiliyinin tanınması qaçılmaz şəkildə iki təzahürün fərqləndirilməsi zərurətinə gətirib çıxarır: 1) dilin müəyyən zamanda müəyyən dil kollektivində obyektiv şəkildə fəaliyyət göstərən qanunları və onların dil materialında təcəssümü və 2) bu obyektiv məlumatın dil haqqında mühakimə yürüdənlərin şüurunda (adekvatlığın müxtəlif dərəcəsilə) əks olunması. Bu fərqləndirmə ilk dəfə Praqa dilçilik məktəbinin əsərlərində, ilk növbədə B.Qavrenekin tədqiqatlarında öz əksini tapmışdır. Həmin əsərlərdən sonra obyektiv şəkildə mövcud olan dil norması və bu normanın dilçiliyə dair araşdırmalarda əksinin fərqləndirilməsinin, yəni kodifikasiyasının zəruriliyi tam aydın oldu. B.Qavrenekə görə, müəyyən ictimai bütövün hər bir üzvü öz fikirlərini şüursuz şəkildə bu bütövün dil bacarıqlarına tabe edir, çünki əks halda özünü bu ictimai bütövdən kənar qoymuş olardı. Elə məcburi olan bu şey də müəyyən zaman müəyyən dil kollektivi üçün dil normasıdır (ədəbi dil norması, bu və ya digər ərazi dialekti norması və s.). Buna uyğun olaraq norma müəyyən dil kollektivində müəyyən zaman dil vasitələri və onların realizasiyasının qanunauyğunluqlarının nitq praktikası ilə möhkəmlənmiş mövcud kompleksi, müəyyən zaman müəyyən dil kollektivində obyektiv şəkildə mövcud olan fonem matrisaları və onların variantları, fonemlərin birləşmə qanunları, morfem və sözlərin mənaları, sözdüzəltmə və sözdəyişdirmə modelləri və onların real dolğunluğu, sintaktik vahidlər – söz birləşməsi, cümlə modelləri və onların real dolğunluğu kimi başa düşülür. Başqa sözlə, variativlik dilin bütün səviyyələri və onların vahidlərində hər səviyyənin spesifikasiyasına müvafiq şəkildə təzahür edir. Lakin o, özünü daha çox fonetik səviyyədə göstərir. Fonetik variativliyin xarakterik cəhəti onun normanın yol

verdiyindən daha çox variantda malik olmasıdır. D.A.Şaxbaqovanın fikrincə, bu cəhət ərazi və sosial xarakteristikalar (yaş, peşə, təhsil və s.) ilə izah edilə bilər¹.

Göründüyü kimi, normadan bəhs edərkən həmçinin dialekt, ləhçə, danışıq dili və s. dil sistemlərini nəzərə almaq lazımdır, çünki dil onların məcmusudur. Dil haqqında belə təsəvvür normativliyin yalnız sistemin bir hissəsinə – yazılı-ədəbi standartda aid edilməsi ilə bir araya sığmır. Dilin bütün əlamətlərini ehtiva edən müəyyən bir sistem kimi dialekt, ləhçə, danışıq dili və s. də öz realizasiya normasına malikdir və bunu onların sisteminə konkret nitq şəraitində işlənmə fakt ilə təsdiq edilən uyğunluq kimi qiymətləndirmək olar². Ədəbi norma ilə dilin real işlənmə şəkli həmişə az və ya çox dərəcədə fərqlənir. Fərqi dərəcəsi isə cəmiyyətin inkişafının xronoloji mərhələsi, onun sosial quruluşu, həmçinin dil şəraitinin xüsusiyyətlərindən asılı olur.

Dil təzahürü və ya faktının normativliyinin tanınması onda ən azı üç əlamətə olmasına – bu və ya digər təzahürün dilin strukturuna müvafiqliyinə, həmin təzahürün kommunikasiya prosesində kütləvi və müntəzəm şəkildə işlənməsinə, cəmiyyətin onu bəyənməsi və normativ kimi qəbul etməsinə əsaslanır. Normativliyin mühüm əlaməti kodifikasiya, yəni dil vahidlərinin işlənməsinin formalaşmış qaydalarının qrammatikalarda, lüğətlərdə, mümkün olan hər cür ədəbi əsərlərdə əks olunmasıdır³.

İstənilən müasir ədəbi dil üçün normativ realizasiyaların müəyyən stabil dərəcəsi ilə yanaşı, müəyyən seçim etmək üçün variantiv vasitələrin komplekti xasdır. Variantivlik kateqoriyası bədii normanı xarakterizə etmək üçün mühüm amildir. Variantivliyin diapazonu müxtəlif bədii dillərin normalarının spesifikasını xarakterizə edir. O, tarixi hadisələrin müəyyən məqamlarının müəyyənləşdirilməsinə də imkan verir.

¹ Шахбагова Д.А. Фонетическая система английского языка в диахронии и синхронии (на материале британского, американского, австралийского вариантов английского языка). М.: Фоллис, 1992, с.284.

² Рябова К.М. К вопросу о лексической норме разговорной речи // Нормы реализации. Варьирование языковых средств. Горький, 1983, с.94.

³ Турдуматова Э.Б. Вариативность как эволюционный процесс развития языка // Этнокультурная концептология и современные направления лингвистики. №1. Элиста, Изд-во Калм. Ун-та, 2007, с.129-132; Турдуматова Э.Б. Вариативность фонетической структуры заимствованных слов (на материале англицизмов в русском языке) // Вестник Калмыцкого Университета. 2016, № 2, с.65-70.

Dissertasiyanın ikinci fəslı “*Müasir ingilis dilinin müxtəlif səviyyələrində variativlik*” adlanır. Bu fəslin “*Dil variativliyinin formalaşmasının səbəbləri və amilləri*” adlı birinci bölməsində göstərilir ki, dilin variativliyin formalaşmasının səbəblərini və amillərini öyrənmək üçün onun milli-mədəni özəlliyinə nəzər salmaq lazımdır. Cəmiyyətdə işlənən dil ifadə vasitəsi kimi milli dəyərləri özündə əks etdirir. Bu, onunla bağlıdır ki, dil yalnız kommunikativ funksiya daşımır, onun həm də koqnitiv (etnik biliyi, dünyanı dərk etmək, dünyaya emosional reaksiya vermək sistemi kimi, formalaşdırmaq, ötürmək, yaymaq, qoruyub saxlamaq kimi) funksiyası vardır¹.

Mədəni semantikaya malik sözlər dil kollektivinin tək cə həyat tərzi deyil, həm də təfəkkür tərzi əks etdirir². L.A.Verbitskayaya görə, spesifik mədəni sözlər millətin keçmiş həyat təcrübəsini əks etdirən anlayış vasitələridir³.

“Xalqın milli-mədəni varlığının formalaşması, onların adət və ənənələri və dünyanın milli-spesifik dərk olunması – bunlar hamısı dilin milli variantlarıdır”⁴. Bu xüsusiyyətlər ingilis dilinin Britaniya, ABŞ, Kanada, Avstraliya, Yeni Zelandiya və başqa variantlarına da xasdır. Eyni mənşədən olmasına baxmayaraq, ingilis dilinin hər bir variantının ingilisdilli dünyanın vahid mədəniyyət çərçivəsində müstəqil inkişaf yolu vardır.

Yuxarıda sadalananları nəzərə alaraq, bu variantları ingilis dilinin milli variantları kimi qəbul etmək lazımdır. Lakin ayrılıqda onlar regional dil hesab edilir. Regional dil kimi isə həmin variantlar dövlət dili statusu qazana bilmir. Multikultural və çoxmillətli ölkədə onlar millətlərin və başqa iri etnik qrupların a) bədii forma rolunu oynayan dilidir; b) müəyyən regionda etnik konsolidasiya mərkəzi rolunu oynayan, yazılı forması olmayan böyük xalqların dilidir. Birmillətli və monokultural dövlətdə variant dialekt kimi təqdim oluna bilər. Nəzəri materialın təhlili göstərir ki, dilin variativliyi müxtəlif səbəblərdən və aşağıda qeyd olunmuş bir sıra daxili və xarici amillərdən asılıdır:

¹ Мамедов Н.Ш. Сложное предложение с параллельными компонентами. Баку: Мутарджим, 2009, с.144.

² Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. Минск: ТетраСистемс, 2005, с.256.

³ Вербицкая Л.А. Давайте говорить правильно. М.: Высшая школа, 2001, с.143.

⁴ Вариативность в языке и речи. Межвузовский сборник научных трудов. Помор. гос. ун-т им. Ломоносова. Отв. ред. Т.А.Клепикова. Архангельск, Помор. гос. ун-т им. Ломоносова, 2001, с.187.

- dil sistemi və onun funksiyalarına münasibətdə daxili (sistem-struktur xarakterli) amillər. Daxili amillərə aşağıdakıları aid etmək olar: sivilizasiyanın inkişafı, dil daşıyıcılarının qrupları arasında formalaşan və sona çatan əlaqələr və s.;

-insanlararası ünsiyyətin və təfəkkürün ümumi qanunauyğunluqları ilə əlaqəli olan xarici (məntiqi və psixoloji) amillər. Bir çox hallarda bu amillər həlledici və əsas sayılır, dil vasitələrinin variativliyinə zəmin yaradır. Onlar insanın niyyət, məqsəd və istəyindən asılı olmayan, yəni obyektiv və danışanın meylini və istəyini ifadə edən, yəni subyektiv ola bilər.

Variativliyin səbəblərini öyrənərkən intralinqvistik və ekstralinqvistik amilləri də nəzərə almaq lazımdır. Intralinqvistik amillər kimi aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

1) məndən məlum asılılıq (burada funksional üslub və aralıq üslublar nəzərdə tutulur);

2) qrammatik formaların attraksiyası.

Əsas ekstralinqvistik amillərə aşağıdakıları aid etmək olar: 1) zaman (tarixi amil), 2) ərazi (məkan amili), coğrafi amil; 3) substratın təsiri və dil "ixracı"nın təsiri amili; 4) sosial və sosial-tarixi amil.

"Sözün variativliyi və variantların tipologiyası problemi" adlanan ikinci bölmədə ingilis dilinin tədqiqatçıların diqqətini artıq yarım əsrdən çox bir müddətdə cəlb edən ABŞ və İngiltərədə istifadə edilən variantlarının materiallarına istinad edilir. Məlumdur ki, bu iki əsas variantı arasında mühüm fərqlər vardır. Bununla belə, dilçilik ədəbiyyatında onların sistemli müqayisəsinə həsr edilmiş əsaslı tədqiqat yoxdur. Halbuki ingilis dilinin Amerika və Britaniya variantları (bundan sonra müvafiq olaraq AE və BE) arasındakı fərqlər ayrıca tədqiqatların predmeti ola bilər və bu fərqlər ümumi dil sisteminin tərkib hissəsi kimi araşdırılmalıdır.

AE və BE variantları arasındakı fərqlərə həsr edilmiş elmi ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, bu variantlardan hansının "nümunəvi" hesab edilməsi, AE variantının müstəqil dil adlandırılıla bilməsilə bağlı mübahisələr hələ davam etməkdədir. AE ingilis dilinin milli variantlarından biri hesab edilir. Milli dili sosial linqvistik kateqoriya kimi səciyyələndirən bütün əlamətlər ona da xasdır. Öz iyerarxik quruluşunda AE ərazi və sosial dialektlərdən tutmuş ədəbi dilədək milli dilin bütün struktur xüsusiyyətlərini əks etdirir. İngilisdilli ölkələr üçün səciyyəvi hallardan biri odur ki, ingilislər, amerikalılar, kanadalılar, avstraliyalılar və başqaları ingilis dilinin istifadə

etdikləri variantları arasındakı fərqləri şişirtməyə meyilli olsalar da, özlərini vahid dil birliyinə mənsub hesab edirlər¹.

Müasir ingilis dilinin variantları Amerika, Kanada, Avstraliya, Çin kimi ölkələrdə daha geniş yayılmışdır. Variativliyin tipologiya məsələsinin araşdırılması üçün normativ ingilis dili və ingilis dilinin variantları mühüm mənbədir. Bu baxımdan Böyük Britaniya, ABŞ, Kanada, Avstraliya və Çində ingilis dilinin variantları və mövcud sosiolinqvisitik şərait maraqlıdır. Sadalanmış ölkələrdə əksər vacib sosial funksiyalar ingilis dili vasitəsilə həyata keçirilir. Lakin Kanada, Çin və Avstraliyada, məlum olduğu kimi, bilinqvizm mövcuddur. Bu ölkələrdə ingilis dili onun milli variantlarında istifadə olunur.

Dissertasiyanın “*Müasir ingilis dilində leksik vahidlərinin variantlaşması*” adlanan III fəslə üç bölmədən ibarətdir. Birinci bölmə “*Müasir ingilis dilinin leksik-semantik xüsusiyyətləri*” adlanır. Müasir leksikanın sistemliyinin əsas cəhətləri paradigmatik və sintaqmatik əlaqələrlə bağlıdır. Sintaqmatik və paradigmatik əlaqələr dil sistemini şərtləndirir, lakin paradigmatik əlaqələr daha çox kontekstdən asılı olur, yəni onlar özlərini müəyyən leksik birləşmələrdə sözlərin mənalınının realizasiyası zamanı daha parlaq şəkildə büruzə verir. Dilin leksik-semantik sistemi ən az tədqiq olunan və təşkil strukturuna görə kifayət qədər mürəkkəb sahədir. Başqa sistemlərdən fərqli olaraq, dilin leksik sistemi ekstralinqvisitik amillərdən asılıdır. O, real həyatda olan dəyişiklikləri bilavasitə əks etdirir².

Dilin variantları tarixi kateqoriyadır, bu səbəbdən onların eyni zamanda mövcud olma müddəti, daha dəqiq desək, variativliyin xarakteri və davamiyyət fazası mütləq normativ-tarixi aspektdə araşdırılmalıdır. Orfoepik və aksentoloji variativlik yalnız dilin şifahi formalarında mövcud olur. Həlbuki bəzən nəzm əsərlərində də bu variativlik nümunələri müşahidə edilir. “Variativlik” termininin polisemantik təbiəti xüsusi vurğulanmalıdır. O, dilin müxtəlif variantlarını nəzərdə tutur. Hər bir dilin xeyli sayda variantı ola bilər. Dilin müxtəlif formaları variativliyin növləri kimi qiymətləndirilir:

1) Dialekt. Dialekt dilin coğrafi variantıdır. Burada dilin sosial vahidlərinə heç bir istinad olmur.

¹Mencken H.L. The American Language. An Inquiry into the Development of English in the United States. London: Routledge and Kegan Paul, Knopf, 2008, p.777.

²Новиков Л.А. Семантика русского языка. М.: Высшая школа, 1982, с.272.

2) Standart və qeyri-standart dil. Dilin forması yazılı əənəyə malik olduqda standartlaşır. Standartla müqayisə edilən digər variantlar qeyri-standart formalar hesab edilir.

3) Şivə. Bu, dilin əsas dil ilə müqayisədə mədəni və ya dini sahələrdə üstünlüyə malik olan variantdır.

Müasir dilçilikdə dilin coğrafi səviyyədə variativliyi diatopik variativlik hesab olunur. Sosial təbəqələr arasında yaranan nitq müxtəlifliyi diastratik variativlikdir. Diaxronik variativlik isə zaman keçdikcə dildə yaranan müxtəlifliyin təzahürüdür¹.

Variativliyə həm daxili, həm də xarici amillər təsir edə bilər. Xarici təsirlərə nitqin sosioloji aspekti aid edilir. Kodifikasiya normalarının nətamlığı, variantların normativ göstəricilərinin lüğətlərdə öz əksini tapmaması, müəyyən qaydaların dərsləklərdə kifayət qədər işlənməməsi dil vahidlərinin variativliyinin inkişafına təsir göstərən xarici amillərdəndir. Variativlik prosesinə əsaslı təsir göstərən daxili amillərə isə sözün morfoloji strukturu, morfemlərin xarakteri, sözün cümlədəki sintaktik mövqeyi, semantik və üslubi göstəricilər aiddir. Bu amillər xüsusilə qrammatik variantların müəyyən sinfinin variativliyinə təsir göstərir.

İngilis dili hind-Avropa dilləri ailəsinin german qolunun qərbi german qrupuna daxildir və dünyada çox geniş miqyasda istifadə olunan dillərdən biridir. Bu dildən Böyük Britaniya, Amerika Birləşmiş Ştatları, Kanada, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Cənubi Afrika və digər ölkələrdə geniş istifadə olunur. İngilis dili təqribən 70 ölkədə əhalisinin əsas dilidir. Rəsmi statistikaya görə, dünyada yazılan elmi əsərlərin, beynəlxalq yazışmaların 75%-i ingilis dilindədir².

Dissertasiyanın ikinci bölməsində xarici təsirin nəticəsi kimi alınmalar və onların variativliyi araşdırılır. Mədəniyyətlərarası ünsiyyət zamanı ictimai həyatın bütün sahələrində dil təmasları yaranır. Mədəniyyətlərarası dialektlərdə mədəni dəyərlərlə yanaşı, linqvistik vahidlərinin də alınması baş verir. Dildə təmasların intensivliyinin nəticəsi kimi müxtəlif obyektləri və mədəni anlayışları əks etdirən leksik vahidlərin də fəal alınması müşahidə edilir. Müasir ingilis dilinin leksik sistemi çox zəngindir. Vebster lüğətində³

1 Vəliyeva N.Ç. Müxtəlif sistemli dillərdə variativlik // Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. Bakı, BDU, 2013, №1, s.19.

² Пахомова О.М., Чернышева А.Н. Проблемы вариативности как универсального средства языковой системы // Научные труды КубГТУ, 2016, № 6, с.299-307.

³ Webster's New Collegiate Dictionary. 2-nd edition. USA: G. and C. Merriam publishers, 2000.

təxminən 425 min söz təsbit olunmuşdur. Onların 35%-i german, 55%-i latın-fransız mənşəli, 10%-i isə qədim yunan, italyan, ispan, portuqal, holland, alman və başqa dillərdən alınmış sözlərdir. Məsələn:

lat. *audio* “qulaq asmaq” – ing. *auditorium* “tamaşa zalı, auditoriya”, *audience* “tamaşaçıları, kütlə; radio dinləyiciləri, televiziya tamaşaçıları”; lat. *centum* “yüz” – ing. *century* “əsr, yüzillik dövr”, *centenary* “yüzillik”; yun. *bios* “həyat” – ing. *biology* “biologiya”, *biography* “tərcümeyi-hal, bioqrafiya”.

Yunan mənşəli sözlərin bir qismi ingilis dilinə latın dili vasitəsilə keçmişdir.

Alınmaların təsiri ilə bir sıra sözlər istifadədən çıxmış, yaxud ilkin semantikasından uzaqlaşaraq yeni məna əldə etmişdir. Məsələn, bir çox qədim ingilis sözlərinin əvəzinə fransız və ya fransız dili vasitəsilə latın və yunan dillərindən alınmış sözlərin işləndiyi müşahidə edilir: *river*, *battle*, *army*, *astronomy*, *arithmetic*, *poetry*. Skandinaviya dillərindən alınmış *they* və *them* əvəzlilikləri qədim ingilis dilində eyni mənada işlənmiş sözlərin istifadədən çıxmasına səbəb olmuşdur. Skandinaviya mənşəli *sky* və *anger* sözlərinin alınması ilə ingilis dilindəki *heaven* və *wrath* isimlərinin mənaları daralmışdır.

Üçüncü bölmədə ingilis dilində frazeoloji variativliyin xüsusiyyətləri araşdırılır. Frazeoloji vahidlər nitqin diskursyaradan elementləri kimi yalnız informasiya ötürməklə xarakterizə edilmir, həmçinin adresata emosional təsir edir, praqmatik funksiyalar yerinə yetirir. Müasir ingilis dilində frazeoloji vahidlərin elementlərindən biri və ya bir neçəsi aşağıdakı variantlarında çıxış edə bilər:

1) leksik: Məsələn, *need someone or smth. like a fish needs an umbrella / need smth. just as much as last year's snow / need smth. as a dog needs "How d'ye do" / need smth. as a dog needs the fifth leg / need smth. like a fish needs a bicycle / need smth. like a hole in the head / need smth. as one needs another hole in the head / it is as worthless as tits on a boar hog (of absolutely useless)* (lüzümsüz bir şey haqqında).

2) morfoloji: məsələn: *to be blind drunk – to be drunk as a cobbler – to be drunk to premises – to be drunk galley-west – to be drunk as a fish – to drink oneself silly* – (həddindən artıq spirtli içki içmək mənasında);

3) sözdüzəldici: məsələn: *highwayman – highwayrobber* (“quldur, soyğunçu, yolkəsən”);

4) konstruktiv: *one doesn't care a straw for anything – one doesn't care a rap – the rest of the world can go hang – someone can wade through any*

sea – it is all the same for him (her) – one cares for nothing – what does he (she) care! – it's like water off a duck's back - it's nothing to him (her) – (dünya vecinə olmamaq, hər işə laqeyd yanaşmaq).

Beləliklə, müasir ingilis dilində frazeoloji variativliyin formalaşması bilavasitə nitqdə, diskursda baş verən proseslərlə bağlıdır. Frazeoloji variativliyin əsas mənbəyi impaktların (kütləvi-informativ diskursun iştirakçılarının) təşəbbüsü ilə müəyyən variantın əmələ yaranması prosesidir. Müəllif nitqi həmin variantın yaradıcısıdır. O, kommunikativ situasiya yaradaraq frazeoloji vahidlərdən istifadə edir. Bu vahidlərin struktur-semantik və funksional variantlarının formalaşması danışan şəxsin linqvokreativ qabiliyyətindən, hadisələrə və gündəlik real həyat situasiyalarına fərdi yanaşmasından asılıdır. Frazeoloji variativlik kommunikativ situasiya kontekstinin təsiri altında frazeoloji vahidlərin transformasiya qabiliyyətidir. Bu qabiliyyəti resipiyentlərə – kütləvi informasiyanı qəbul edənlərə təsir göstərmək məqsədilə kütləvi-informativ diskursun fəal iştirakçıları – impaktorlar formalaşdırır. Frazeoloji variant bir bədii əsər kimi xüsusi sözdür. Onun komponentlərində informasiya mövcuddur və o, təsir funksiyası yerinə yetirir.

Variativlik müxtəlif çərçivələrdə yarana bilər:

a) bir leksik-semantik qrup çərçivəsində:

talk till one is blue in the face (= to talk endlessly or till one is tired out without having gained the desired result) → complain / lie [tell lies] till one is blue in the face. Məsələn: They come to despise their colleagues and the public and this results in behaviour such as lying till they are blue in their face;

b) müxtəlif leksik-semantik qruplar çərçivəsində:

talk till one is blue in the face → drink [take (alcoholic) liquid into the mouth and swallow it] till one is blue in the face;

drag one's feet (= to act or move very slowly, esp. because one has a lack of interest or eagerness) → drag one's heels. Məsələn: There's also considerable evidence that the authorities are dragging their heels in stamping down on the sources of explosives;

bore to death (= to bore someone) → bore to tears out of one's mind. Məsələn: This play's boring me to tears. I'm bored out of my mind with your complaining all the time.

Misallardan da görüldüyü kimi, müasir ingilis dilində frazeoloji variativlik frazeoloji vahidin müxtəlif komponentlərində baş verir.

İngilis dilində frazeoloji vahidlər denotativ və ekspressiv-emosional xüsusiyyətlərinə görə müəyyən transformasiyaya uğrayır. Bu zaman onların obrazlı məzmunu da müəyyən dərəcədə dəyişir, lakin variativliyə məruz qalan komponentlər vahidlərin məzmununa və üslubi xarakteristikasına xələl gətirmir.

Nəticədə tədqiqatda əldə edilmiş nəticələr ümümləşdirilir:

1. Dilin mövcudluğunun göstəricilərindən biri onun variantlılığıdır. Sosial və funksional variativliklə yanaşı, dillərin ərazi variativliyi də onun mövcudluğunun mühüm göstəricisidir. İngilis dilinin variantları (Amerika, Kanada, Avstraliya, Çin və başqa variantlar) üçün invariant Britaniya ingiliscəsidir.

2. Müəyyən ədəbi dilin yaranmasında bir sıra dil amilləri kimi, variantlar da özünəməxsus rol oynayır. Dilin fonetik, leksik və qrammatik səviyyələrində variativliyi həmin dilin tarixi inkişafının qayda-qanunları ilə müəyyənləşir.

3. Variativliyin təbiəti tarixi aspektdə araşdırılmalıdır.

4. İngilis dilinin Amerika, Kanada və Avstraliya variantlarının fonetik inventarı ümumən Britaniya invariantının standartına uyğundur.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı əsərlərində əks olunmuşdur:

1. Dilçilikdə variativlik probleminin tarixi-lingvistik tədqiqinin xülasəsi // Filologiya məsələləri. Bakı, 2014, № 4, s.80-91.

2. Müasir dilçilikdə variativlik hadisəsi // Dil və ədəbiyyat. Bakı, 2014, № 2 (90), s.13-15.

3. Dil variativliyinin nəzəri problemləri // Filologiya məsələləri. Bakı, 2015, №1, s.243-247.

4. Müasir ingilis dilində norma və variativlik // Dil və ədəbiyyat. Bakı, 2015, № 1 (93), s.79-82

5. Müasir ingilis dilinin müxtəlif səviyyələrində variativlik // Dil və ədəbiyyat, Bakı, 2015, № 2 (94), s.71-76.

6. The Variations of Words in Their Meanings // International Journal of English Linguistics, 2016, s.139-144.

7. Несколько слов о вариативности языковых единиц // Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri. Respublika elmi-praktik konfransının materialları. Bakı, 2016, s.67-69.

8. Вариативность как общее свойство языка // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların 20 Respublika Elmi Konfransının materialları. II cild, Bakı, 2016, s.164-167.
9. Dil variativliyinin formalaşmasının səbəbləri və faktorları // Azərbaycanca xarici dillərş 2016, № 2 (32), s.24-28.
10. Analyzing the theories for defining the meaning of words // Kognitiv və tətbiqi dilçiliyin aktual problemləri. Beynəlxalq elmi konfransın tezisləri. Bakı,2016, s. 77-79
11. О вариативности // ВЕСТНИК Академии Гражданской Авиации. Алматы, Республика Казахстан. № 1-2 (05) 2017, s.140-145.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ВАРИАТИВНОСТЬ
В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа посвящена анализу лексико-семантической вариативности в современном английском языке.

Работа состоит из введения, трёх глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность и научная новизна диссертационной темы, определяются цели и задачи, теоретическая и практическая значимость исследования, раскрываются основные положения, выносимые на защиту.

Первая глава диссертации называется *“Проблема вариативности в языкознании”*. В данной главе раскрываются понятия “вариант”, “вариативность”, “инвариант”, “норма” в германистике, тюркологии и общем языкознании, описываются основные подходы к исследуемой проблеме, критически рассматриваются существующие мнения о соотношении нормы и вариантов языка в современной лингвистике.

Во второй главе работы, которая называется *“Вариативность на разных уровнях современного английского языка”*, рассматриваются причины и факторы формирования вариантов в языке, интра- и экстралингвистические условия развития языковых единиц, проблема типологии вариантов в английском языке.

Третья глава диссертации называется *“Вариативность лексических единиц в современном английском языке”*. В ней раскрываются лексико-семантические особенности современного английского языка, проводятся параллели между заимствованиями и их вариантами, а также освещается проблема фразеологической вариативности в английском языке.

В заключении представлены основные выводы и обобщения, вытекающие из содержания диссертационной работы.

LEXICAL-SEMANTIC VARIABILITY
IN MODERN ENGLISH LANGUAGE

SUMMARY

The thesis deals with the analysis of lexical-semantic variability in modern English. It consists of an introduction, three chapters, conclusion and the list of references.

In the Introduction, the urgency and scientific novelty of the dissertation topic are substantiated, the goals and tasks facing the author are pointed out, the main points to be defended are disclosed, the theoretical and practical significance of the work is underlined.

The first chapter of the dissertation is called "*The problem of variability in linguistics*". In this chapter, the concepts "variant", "variability", "invariant", "norm" in Germanics, Turkology and general linguistics are disclosed, basic approaches to the problem are described, the interrelations between norms and options in modern linguistics are examined.

In the second chapter of the research work, called "*Variability at Different Levels of Modern English*", the author examines the causes and factors for the formation of variants in the language, intra- and extra-linguistic conditions for the development of linguistic units, the problem of the typology of variants in the English language.

The third chapter of the thesis is called "*Variability of lexical units in modern English*". It reveals the lexical and semantic features of the modern English language, draws parallels between borrowings and their variants, and explores the phraseological variability in the English language.

In Conclusion, the main conclusions and generalizations arising from the content of the thesis work are presented.

Çapa imzalanıb: 27.10.2018
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

ФИРАНГИЗ ФУРМАН ГЫЗЫ ГУРБАНОВА

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ВАРИАТИВНОСТЬ
В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

5708.01 – Германские языки

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2018